

ÖRÖKSÉG

VARGA ISTVÁN

A MAGYAR FALU A DOKTOR FAUSTUSBAN

Kevés jelentős író tanúsított olyan nagy érdeklődést idegen nemzetek kultúrája iránt, mint Thomas Mann. Hosszú élete folyamán sokat utazott, mivel nem tartotta elegendőnek a közvetett megismerést, hanem közvetlen élmény útján igyekezett értesülésekhez jutni. Beutazta a nyugati földtekét, de a II. világháború előtt közép-európai államokban is járt, így egyebek között Magyarországon is. A magyarság jellegzetes kultúrája és a korabeli magyar társadalmi viszonyok, azon túl egy-egy magyar művész alakja vonzó volt számára. Fáradságot és időt nem sajnálva többször is ellátogatott Magyarországra, egy-egy későbbi látogatása erősen politikai színezetű volt, amivel egyébként ő is tisztában volt. Az olvasó azonban még ma is kissé meglepve olvassa sorait a *Doktor Faustus*ban, amelyek egy magyar faluban uralkodó életkörülményeket igyekeznek bemutatni. E munka célja, hogy fényt derítsen arra, hogyan került sor a magyar falu ábrázolására az említett műben, illetve a válaszadás arra a kérdésre, hogy az ábrázolt magyar falu mennyire és hogyan illeszthető be Thomas Mann Magyarországról alkotott elképzelésébe.

Th. Mann realista, sőt talán naturalista módon ábrázolja a magyar falut. Néhány mondattal írja le azokat a lesújtó és elmaradott állapotokat, amelyek az Adrian Leverkühn és barátja által meglátogatott faluban uralkodtak. Szegénység, tudatlanság, mocskosság — e szavakkal jellemzi a falut. Hőse és annak barátja egy kastélyban tartózkodnak tizenkét napig. A kastélyban pompa uralkodik, ötnyelvű könyvtár, hangversenyzongora, házi orgona van szobáiban. Az összehasonlítás spontán és ugyanakkor mélyen szándékos. Felvetődik a kérdés: hogyan jutott Th. Mann a fenti adatokhoz?

Mielőtt a kérdést tisztáznánk, hangsúlyoznunk kell, hogy Th. Mann műveinek írása közben keveset támaszkodott képzelőerejére. Amikor alkotói módszereiről beszélünk, szem előtt kell tartanunk korunk egyik kiváló Th. Mann-ismerőjének megállapítását: »Von Anfang an zieht Thomas Mann das Finden dem Erfinden vor.«¹

Minden valószínűség szerint ebben az esetben is az ábrázolt kép nem az írói képzelőerő szüleménye, hanem meghatározott élmény által szerzett információ művészi lejegyzése. Erről tanúskodik a leírás részletekben is pontos realizmusa, ami szintén jellemző Th. Mann írásművészetére. Egy író információkhoz két úton jut: empirikus és intellektuális élmény

útján. Az empirikus élmény alatt azt az élményt értem, amelyet az író közvetlen módon él át, azaz mint az esemény résztvevője vagy tanúja lát és hall. Az intellektuális élmény közvetett, egy olyan valaki továbbítja az írónak írásban vagy előszóval történő elbeszélés útján, ki közvetlenül vett részt egy eseményben. Ilyen »közvetett«¹ intellektuális élmény az olvasás vagy mások meghallgatása. Th. Mann műveiben a két élménytípus meszerien keveredik, bár az intellektuális élmény általában túlsúlyban van. Ezért helyes Veres Péter megállapítása, amelyet a *Doktor Faustus* keletkezésének olvasása alkalmával tesz: »és persze az is kiderül a könyvből, amit addig is gondoltam róla, hogy Th. Mann erősen eklektikus tehetség, inkább literátor és gondolkozó, mint elementáris költő.«² E regényrészlet esetében az olvasó azonban úgy érzi, hogy Th. Mann maga látta az ábrázolt falut, győződött meg nyomorúságos helyzetéről. E benyomás a legközvetlenebb empirikus élményre utal.

H. Bürgin és H. O. Mayer, illetve Győri Judit végérvényesen megállapította, hogy Th. Mann hat alkalommal látogatott Magyarországra. Első három látogatása alkalmával csak Budapesten tartózkodott, a negyedik alkalommal viszont vidéken is járt, méghozzá a Hatvany-birtokon. Ismeretes, hogy Hatvanyhoz Th. Mannt mondhatni baráti szálak fűzték. Negyedik látogatása alkalmával, miután felolvasása befejeződött, Hatvany Lajos családi vidéki kastélyába vezette vendégeit. A látogatás igen rövid volt, mivel még aznap este visszatértek Budapestre. Cs. Szabó László részletesen beszámolt Th. Mann vidéki tartózkodásáról, amelyre 1935. január 27-én, vasárnap került sor. Állítólag nagy érdeklődéssel szemlélte meg a régi Grassalkovich-palotát, valamint a kerti szobrokat, amelyek közül az egyik turbános, törökös ruhájú vitézt ábrázolt. Egyébként Th. Mann rendkívül hálás volt Hatvanynak e kedves vendéglátásért, amit 1935. február 11-én keltezett levele igazol.³

Felvetődik a kérdés, vajon alkalom mutatkozott-e Th. Mann számára e rendkívül rövid vidéki tartózkodása folyamán azoknak az információknak a beszerzésére, amelyeket aztán a magyar falu tömör ábrázolásakor felhasználhatott a *Doktor Faustus*ban? A regényrészlet pontos adatokat tartalmaz, amelyekhez Th. Mann minden valószínűség szerint közvetlen élmény útján ekkor csak részben juthatott hozzá, azonban a meglátogatott kastély és a kertben látott, számára keleties szobrok valószínűleg a tartós élmény erejével hatottak rá.

Egy évvel később, 1936. június elején, újra Magyarországra látogatott. Hatvany Bécsből autójával vitte el Budapestig a neves vendéget. Hatvany említi, hogy a Balatont is meg akarták látogatni, de erre nem került sor, mivel az esőzés megakadályozta őket ebben. Győrön és Esztergomon keresztül jutottak Budapestre. Véleményem szerint Th. Mann ez alkalommal nem kerülhetett olyan szoros kapcsolatba valamelyik magyar faluval, mint előző látogatása folyamán Boldog községgel, hogy aztán a szerzett adatokat regénye írása közben felhasználhassa. A közvetlen empirikus élmény lehetősége tehát ebben az esetben is ki van zárva. Más látogatások alkalmával Th. Mannak nem nyílt lehetősége, hogy saját szemével győződjék meg a magyar felvakban uralkodó helyzetről.

Összefoglalva a fentieket megállapíthatjuk, hogy Th. Mann a regényben említett információkhoz csak részben jutott közvetlen, empirikus élmény útján. Ez a megállapítás azokra a magyarországi látogatásokra vonatkozik, amelyek ismertek számunkra. Tudniillik felvetődik annak a lehetősége, hogy Th. Mann esetleg hetedszer is járt Magyarországon. Sós Endre hét látogatást említ, de Győri említett munkájában tisztázza Sós tévedését és a látogatások számát hatra csökkenti. Véleményem szerint Győri állítása teljes mértékben helytálló.

Az intellektuális élmények közül az első helyre az olvasás útján szerzett információ kerül. Hatvany helyesen jegyzi meg, hogy Th. Mann az agyában elraktározott benyomásai közül mindig azt szedte elő, melyre pillanatnyilag szüksége volt.⁴ Melyik könyvbéli benyomás, illetve pontos információ volt az, amelyre a magyar falu említett ábrázolásakor támasz-

Kodott? Elsősorban azokra a magyar művekre kell gondolnunk, amelyek német nyelvű fordításai ismertek voltak számára és azokat esetleg olvasta. Sós Endre szerint Móricz Sárarany című regényét már 1922-ben ismerhette, mivel létezett német fordítása.⁷ Egy nyilatkozatában Th. Mann közölte, hogy ismerte Móricz több könyvét. A Sárarany nem tartalmaz információkat, amelyeket felhasználhatott volna a Doktor Faustus írása közben. Nyílt marad a kérdés, vajon mely más Móricz-műveket olvasott még. Th. Mann említett nyilatkozatában közli, hogy ismeri Hatvany *Das verwundete Land* című könyvét is. Sós szerint valójában olvasta e német nyelvű könyvet és általa sok mindent tudott meg Magyarországról.⁸ Hatvany fenti, L. Rolland-nak ajánlott, a magyarság sorsa miatt aggódó és patétikus hangnemben megírt könyve nagyon kevés adatot tartalmaz a magyar parasztságról.⁹ Egy helyen sem találhatjuk a magyar falu olyan konkrét és főleg aprólékos leírását, amelyet Th. Mann később beilleszthetett volna regényébe. Mindenesetre, amennyiben e művet valójában olvasta, akkor abból csak azt tudhatta meg, hogy Magyarország félféudalista állam, a könyv hangneme pedig valószínűleg némileg különös és enyhén keleties országnak mutatta be Magyarországot. Innen származhat esetleg benyomása arról, hogy Magyarország valamilyen fajta egzotikus, számára szinte meszeszerűen ható ország. Érdekes, hogy ez az alapjában véve téves nézet párhuzamosan áll fenn nála azzal a valóságnak megfelelő nézettel, amelyet a korabeli Magyarország társadalmi mozgásairól alkotott más információi útján. Tehát e műből a magyar falu Doktor Faustusbeli konkrét leírása nem származik, de esetleg olvasása minden valószínűség szerint nagy mértékben befolyásolta nézetét Magyarországról.

A legújabb magyar Th. Mann-irodalom egyik termékében néhány sor a Doktor Faustusban ábrázolt magyar faluval foglalkozik: »Egyik sétája a szomszédos faluban, a szinte archaikus nyomor, elmaradottság és mocsok élményével meglepően azonos Kasimír Edschmid 1924-ből származó magyarországi útleírásának néhány lapjával.«¹⁰ E mozzanat részemről egyelőre megválaszolatlan kérdés. Pók nem közöl részletesebb adatokat, hol bukkant ezekre a sorokra. Mindenesetre érdekes momentum, hogy K. Edschmid útleírása abból az évből származik, amikor Adrian Leverkühn járt a regényben Magyarországon. Amennyiben Th. Mann még németországi tartózkodása folyamán olvasta volna és akkor »raktározta« volna el ezt az adatot, azzal, hogy egyszer egy művébe beépíti, akkor a feljegyzés valószínűleg a fasizmus ismert barbár gesztusának lett volna áldozata. Erősen vitatható a tény, hogy a Doktor Faustus írása közben az Egyesült Államokban épp K. Edschmid útleírását olvasgatta volna és akkor bukkant volna rá. Bár elég sokat olvasott, nem valószínű, hogy kevés szabad idejét egy nem különösebben jelentős író mondhatni periferikus művének olvasásával töltötte volna el. E mozzanat bonyolítása további kutatómunkát igényel.

Az említett műveken kívül itt is számolnunk kell az ismeretlenség tényezőjével. Fennáll a lehetőség, hogy Th. Mann a szükséges információkat egy számunkra ismeretlen műből merítette. Itt nemcsak szépirodalmi alkotásra, hanem útleírásra vagy esetleg újsághírré gondolunk.

A másik intellektuális élmény a hallott hír. Th. Mann magyarországi látogatásai folyamán és több más alkalommal beszélgetéseket folytatott a magyar szellemi élet képviselőivel. Móricz, Hatvany, Bartók, Kosztolányi, Sós Endre, Lukács György és még sokan mások beszélgettek vele. De olyanokkal is elbeszélgethetett, akik nem tartoztak a szellemi élet kiválóságai közé. Sajnos lehetetlen megállapítani, ki volt az, akitől szóbeli úton a regényben közölt adatokhoz jutott. Ugyanakkor azt is meg kell újra állapítani, hogy Th. Mann általában sokkal többet támaszkodott az írásbeli, azaz olvasott, mint a szóbeli, azaz hallott információkra. Ez erősen kétségbe vonja a szóbeli közlés elehetőségét.

A Doktor Faustusban szereplő magyar falu identifikálásával az utóbbi időben Mádl Antal próbálkozott. Munkájában igen alapos vizsgálódás eredményeképpen a következőket állapítja meg: »A magyar falu Th. Mann

regényében tehát egyértelműen Boldog községre vonatkozik.¹¹ Allításának egyik fő bizonyítéka a Szabadság című lapnak adott Th. Mann-nyilatkozat, amely 1936. június 14-én jelent meg.

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a magyar falu a *Doktor Faustus*-ban elsősorban a közvetlen élmény, azaz a Boldog községben tett rövid látogatás eredménye. E látogatás alapján Th. Mann valószínűleg egy általános, de ugyanakkor mély képet alkotott magának a korabeli magyar faluról, ez azonban nem volt minden bizonnyal elegendő a regénybeli egzakt leíráshoz. Irodalmi mű a fentiek alapján nem segítette ebben elő. A legvalószínűbb a feltevés, hogy a Boldog községben tett látogatása alkalmával Hatványék vagy azok környezetéből valaki nyújtotta azokat az adatokat, amelyeket aztán saját közvetlen élményének kiegészítésével beillesztett a regénybe. Ezek voltak azok az élmények, amelyek lehetővé tették a magyar falu ábrázolását a *Doktor Faustus*-ban. Egészen más kérdés azonban az, hogy melyek voltak az indító okok, amelyek Th. Mannt arra késztették, hogy ezt a részletet beiktassa művébe. Minden kétséget kizáróan erre tudatosan került sor.

A *Doktor Faustus*-ban ábrázolt magyar falu hűen tükrözi vissza Th. Mann akkori viszonyát a korabeli társadalomhoz és saját világnézeti fejlődésének alakulását. Th. Mann-nak viszonylag szoros kapcsolatai voltak egyes magyar művészekkel és közéleti személyiségekkel. E kapcsolatok tanulmányozása és tudományos feldolgozása igen gyakori témája a legújabb magyar Thomas Mann-irodalomnak. Így mindjobban kibontakozik a Th. Mann—magyarság viszony a maga összetettségében. Ezek a munkák ugyanakkor jelentős hozzájárulások szerzőnk világnézeti fejlődésének illesztéséhez. A Th. Mann—magyarság viszony nem volt statikus állapot, hanem dinamikusan alakult a társadalmi viszonyok kibontakozásától függően. Szigorú értelemben véve Th. Mann-nak kialakult és pontos nézete a magyar társadalomról valószínűleg nem volt, inkább egy-egy alkotóval kifejlődött kapcsolata alapján formálódott meg véleménye a magyarságról általában. Kérdés tehát, hogyan jutott el a valóságnak megfelelő nézethez. Megállapíthatjuk, hogy e viszony legerősebb ösztönzői a közvetlen élmények, Th. Mann magyarországi látogatásai voltak. Egy-egy ilyen alkalommal lehetősége nyílt arra, hogy megismerje a magyarság problémáját.

Hat látogatását e téma tanulmányozásakor és Th. Mann általános világnézeti fejlődésétől függően két csoportra oszthatnánk: az első csoportba az első három, a másodikba pedig a második három látogatás sorolható be. E látogatásokról legtöbbit és legösszetettebb levelei és nyilatkozatai vallanak. Első látogatásáról megemlíti, hogy kedves és gazdagon tartalmas volt.¹² Második látogatása véleménye szerint művészułazásnak tekinthető,¹³ »pompásan ment a dolog«¹⁴ — írja barátjának, Ernst Bertram-nak. Harmadik látogatása alkalmával nagy hatással van rá a magyar hallgatók őszinte tetszésnyilvánítása felolvasása után.¹⁵ Szem előtt kell tartanunk, hogy világnézeti fejlődésében ekkor indul meg egy rendkívül fontos, mondhatni döntő folyamat az I. világháború és a nagy októberi forradalom eseményeinek hatása alatt, amely Th. Mann barátságát eredményezte.¹⁶ Ekkor alakulnak ki elképzelései az »új humanizmusról«.

A magyarság iránti viszonyára rendkívül nagy hatással vannak találkozásai a haladó magyar polgárság képviselőivel. A Pester Lloyd-nak adott nyilatkozatában igyekszik megmagyarázni a hasonlóságot a korabeli német és magyar irodalom között, de ezen túl ez már magyarázat arra a differenciálódásra is, amely e két társadalmon belül lejátszódott.¹⁷ Jellemző, hogy Th. Mann a »harmadik« erőt (a proletáriátus és annak képviselőit) nem említi, bár kommunistákkal is volt alkalma találkozni.

Igen fontos kinyilatkozása a magyarságról a Pesti Hírlap szerkesztőségének írt levél.¹⁸ E levélben igen hízgelően nyilatkozik a magyarság jellemzőjéről, művészetéről, polgári képviselőiről, kiemeli Budapest számára keleties jellegét stb. E sorok után váratlanul hat az igazságra rátá-pintó megállapítás: »Országuk, melyet a természet boldogságra teremtett, ma boldogtalan és politikailag gúzsba kötött.« Erre a megállapításra valószínűleg élményeinek, valamint a vele kapcsolatban levő polgári írók és

művészek információinak alapján jutott. Rendkívül fontos megnyilatkozása az 1928. március 20-án írt levele.¹⁹ Ez a levél nemcsak Hatvany védelmében íródott, hanem nyíltan támadta a korabeli magyar állam és kormány igazságtalan magatartását Hatvanyval mint a haladó polgárság jelentős képviselőjével szemben. E levélben elismerően szól *Das verwundete Land* című könyvéről, amelynek olvasása maradandó hatást gyakorolt rá.

Ezzel a levéllel zárulna a Th. Mann—magyarság reláció első része. E korszak végén az író már aránylag tiszta képpel rendelkezett a magyarországi társadalmi viszonyokról. Nyilatkozatai és levelei erre utalnak. A Hatvany-per alkalmából írt levél szinte jelzi humanizmusának új arculatát, a »harcos humanizmust«.

Th. Mann harmadik és negyedik magyarországi látogatása között tizenkét év múlt el. Ez alatt a rövid idő alatt Európában lényeges események játszódtak le, amelyek közül a legfontosabb a fasiszmus németországi hatalomra jutása. Szerzőnk érdeklődéssel néz újabb kelet-európai felolvasóútja elé, kíváncsi az ottani megváltozott viszonyokra.²⁰ Rövid látogatása után köszönőlevelet intéz Hatvanyhoz.²¹

Magyarországról és a magyarságról alkotott nézetének kialakulására döntő hatással volt utolsó két látogatása. Ezek alapos tárgyalását és bemutatását Győri említett könyve tartalmazza. Bátyjának fogalmazott levele igen fontos.²² Leleplezi a magyar kormány magatartását, ugyanakkor kiemeli beszédét a »harcos humanizmus« érdekében. Nincs kizárva, hogy a látott magyarországi viszonyok is hozzájárultak új humanizmusfogalmának kialakulásához.²³ Utolsó látogatásával kapcsolatban levélbeli feljegyzés nincs, de Kerényinek írt levelében²⁴ megemlíti, hogy a magyarországi helyzetet nehezen tudja áttekinteni.²⁴ Flesch Péternek írt levelében újra kinyilvánítja rokonszenvét magyar olvasói iránt.²⁵ A magyarországi viszonyokról még Lénárd Sándornak küldött levelében ír.²⁶ Röviden megemlíti Budapesten tartott beszédét a harcoss humanizmusról, majd megalapítja: »Magyarország feudális jellegű ország, többé-kevésbé forradalom előtti állapotban.«

Magyarországról tett nyilatkozatai és a magyar viszonyokkal kapcsolatos levelei alapján megállapíthatjuk, hogy nagy vonalakban látta és érezte a magyarországi társadalom mozgását, jobbratolódását és e körülmény valójában hozzájárult a fasiszmus elleni nézete kialakulásához.²⁷

A fenti tények ismeretében kell megtárgyalnunk a Th. Mann által ábrázolt magyar falu képét is. Bármilyen módon jutott is a szükséges információkhoz, a lényeg az, hogy a *Doktor Faustus* írásakor nagyjából kialakult nézete volt a magyarországi társadalmi viszonyokról. E nézet irodalmi megfogalmazása a falu, amelynek naturalista és szinte lesújtó ábrázolásában nyilatkozik meg realista és bíráló véleménye a magyarországi viszonyokról. Érzékletesen ábrázolja a magyar társadalom erőteljes differenciálódását, a különbséget azok között, akiknek van és akiknek nincs. A falu kiemeli a korabeli magyar társadalom egy igen jellegzetes vonását: félfudalista jellegét. Ebben az epizódban fejezi ki és összegezi Th. Mann nézetét egy számára rokonszenves nép megalázott helyzetéről. Ugyanakkor a falu képe híven illusztrálja a szerző világnézeti fejlődését is.

»A naplók (amelyekből a *Doktor Faustus* keletkezése csak kivonat) még rejtenek titkokat«²⁸ — írja Mádl, s e megállapításával egyet kell értenünk. Valószínűleg csak Th. Mann naplójának nyilvánosságra hozatala után derül teljes fény arra, hogyan jutott a nagy német író adatokhoz a magyar faluról. De már most leszögezhetjük, hogy bárhogyan és bárhonnan jutott is hozzájuk, tudatosan illesztette őket művébe.

A regény említett részének meghatározott célja, funkciója van. Célja, hogy bírálatot mondjon a félfudalista magyar társadalom egyik jellegzetes megnyilatkozása, az elmaradott magyar falu felett. Másrészt e bírálat ékes bizonyítéka Th. Mann balratolódásának, harcoss humanizmusa kialakulásának. Ismeretei a fasiszálódó magyar társadalomról nem voltak bőségesek, de tartalmazzák a lényegét. A *Doktor Faustus*ban ábrázolt magyar falu tökéletes visszatükröződése Th. Mann ilyen vonatkozású ismereteinek és illusztrációja világnézeti fejlődésének.

J E G Y Z E T E K

1. Paul Scherrer—Hans Wysling: *Quellenkritische Studien zum Werk Thomas Manns*. Francke Verlag, Bern und München, 1967, 298.
2. Veres Péter: *Évek során* (Naplójegyzetek). Magvető, Budapest, 1965, 100.
3. H. Bürgin—H. O. Mayer: *Thomas Mann — Eine Chronik seines Lebens*. Frankfurt/Main, S. Fischer Verlag, 1965.
4. Győri Judit: *Thomas Mann Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Bp., 1968.
5. Thomas Mann: *Levelek 1934—1955*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1967, 34.
6. Hatvany Lajos: *Öt évtized*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961, 134.
7. Sós Endre: *Thomas Mann és Magyarország*. Kortárs, 1965. október, 1280—1282.
8. Sós Endre: I.m.
9. Hatvany Lajos: *Das verwundete Land*. E. P. Tal Co.—Verlag, Leipzig—Wien—Zürich, 1921.
10. Pók Lajos: *Thomas Mann világa*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1969, 158—159.
11. Mádl Antal: *Élmény és mű magyar vonatkozásai a Doktor Faustusban*. Irodalomtörténet, 1970/2, 473—484.
12. Thomas Mann: *Levelek 1889—1933*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1965, 125.
13. Uo. 212.
14. Uo. 216.
15. Uo. 229.
16. Klaus Hermsdorf: *Thomas Manns Schelme*. Rütten-Loening Verlag, Berlin, 1968, 99—110.
17. Mádl—Pischel—Győri: *Briefe von Thomas Mann*. Acta Litteraria, 2, 3—4, 431, 1965.
18. Lásd a 12. jegyzetet! 236—237.
19. Uo. 302.
20. Lásd az 5. jegyzetet! 31.
21. Uo. 34.
22. Uo. 58.
23. Mádl Antal: *Adalékok Thomas Mann humanizmus-fogalmához*. Filológiai Közlöny, 15, 1—4, 291, 1969.
24. Lásd az 5. megjegyzést! 108.
25. Uo. 164.
26. Uo. 370—371.
27. Lásd a 17. jegyzetet! 433.
28. Lásd a 11. jegyzetet! 475.

